

Aatteen tiede ja tieteen aate

Timo Salminen: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008. 253 s. ISBN 978-952-222-013-4.

Kirjoittajansa Timo Salmisen mukaan *Aatteen tiede* on tilauksesta kirjoitettu Suomalais-Ugrilaisen Seuran 125-vuotishistoria, jonka painopiste on ajassa ennen 1960-lukua. Kirjoittajalla on seuran ulkopuolinen kulttuurin- ja historian tutkijan näkökulma. Teos tutkii seuran aatteellista perustaa ja tavoitteita ja niiden muutoksia, siis tieteen ideologisia ja poliittisia kytkentöjä.

Teoksen asetelmassa aate on tiedettä motivoiva ja elähdyttävä voima, ja se tarkoittaa muun muassa kansallisuusaatetta, suomenmielisyyttä, kulttuurista ja poliittista riippumattomuutta ja kansallisuuden tavoittelemista. Ensimmäisessä luvussa Salminen esittelee kansallisuuden ja nationalismin ideologista pohjaa ja suhdetta muun muassa Herderiin. Salminen luonnehtii aatteellisuutta yleisluontoisesti, mutta jättää sitten sen tavallaan kellumaan ajan saatossa ja yhteisön dynamiikassa ja tarkastelee dokumenttien valossa, milaista kansallisuusaate seurassa kulloinkin on ollut ja miten sen perusteella on toimitettu. Aatteellisuuden vaihteluihin ovat vaikuttaneet eri aikoina henkilöt sekä poliittinen ja tieteellinen tilanne. Tämä on näkynyt esimerkiksi keskusteluina siitä, miten kansainvälinen tai kansallinen seuran tulisi olla tai kuuluiko esimerkiksi arkeologia tai altaistiikka seuran alaan.

Teos ei kerro vain seuran aineettomasta puolesta, vaan myös tieteen arki näkyy selostuksissa keruumatkoista, sa-

nakirjojen teosta, ainaisesta varojen niukuudesta, pätkätöistä ja kirjeenvaihdosta viranomaisten kanssa. Arjen raskuuden luonne, syyt ja niiden voittaminen ovat keskeinen osa aatteellisuuden toteuttamista. Toiminta on ollut poliittisten suhdanteiden määräämää jatkuvaa ponnistelua sukukansojen luokse pääsemiseksi ja niiden kielellisten ja kulttuuristen vapauksien vaalimiseksi. Toimijoiden joukko on ollut laaja, tuttujen fennougristen lisäksi eri tavoin vaikuttaneita poliitikkoja ja kulttuuripersoonia olivat muun muassa Mannerheim, Pälsi ja Kekkonen.

Salminen tarkastelee myös muita tieteen vaikuttavia ja aatteellisuutta ahdistavia tekijöitä, kuten valtion budjettivaltaa, tiedepolitiikkaa ja yhä enenevää kontrollia. Koska teos kertoo aatteen tieteen, sivumpaan on jäänyt itse ”puhdas” tai autonominen tiede. Tekijä luettelee seuran julkaisuja ja kertoo aineskokoelmien karttumisesta, mutta sanoo vain vähän esimerkiksi kielentutkimuksen kiistoista ja luonteen tai painopisteiden muutoksista, eikä alan käsitteellistä tai metodologista historiaa ole tarkasteltu juuri lainkaan.

Komea 1800-luku ja itsenäisyyden alkukymmenet

Salminen aloittaa alusta, seuran ideologisesta, hallinnollisesta ja taloudellisesta taustasta. Seuraa perusteltiin Castrénin perinteen jatkamisella ja matkojen rahoittamisella. Ajatukset olivat korkeita ja harmonisia, kun ”nationalismien ja kosmopolitismien lisäksi [perustamis]kokoouksessa sovitettiin yhteen romantikko-

jen ja evolutionistien toiveet ja tavoitteet” (s. 13).

Sulatettavaa olikin paljon: herderiläinen Porthanin ja Franzénin aloittama kulttuurinationalismi (kansojen luonne ilmeni kielessä ja kirjallisuudessa), Snellmanin hegeliläinen ja liberalistinen suomalaisuusaate, Lönnrotin ja Europaeuksen suomalainen identiteetti, Länsi-Suomen itää jyrkempi fennomania, Ahlqvistin eurooppalaisuus ja Yrjö-Koskisen ”separatistisia hankkeita” varova Venäjälle lojaali näkemys. Seuran perustamisella oli siis laaja pohja suomenmielissä kulttuuripiireissä, mitä osoitti myös rahoittajien runsas määrä. Otto Donner oli keskeinen aloitteentekijä, ja hänen suurta panostaan Salminen arvostaa mainiten hänet pitkin matkaa sosiaalisesti kyvykkääksi, aatteelliseksi ja tieteellisesti painokkaaksi.

Alun jälkeen alkoi seuran sankariaika: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* (SuSA) perustettiin, yhteistyösuhteita luotiin muun muassa Kazaniin, Unkariin ja pohjoismaihin, stipendejä alettiin jakaa. Salminen kertoo aatteen olleen joskus myös alentuvainen ja suomikeskeinen: venäläisiä halveksitaan ja suomalaisuutta nähdään sukukansoissa. Salminen näyttää myös kiintoisia erimielisyyksiä muun muassa Wiklundin, Setälän ja Genetzin väleissä varsinkin suhteessa ruotsalais- ja venäläisvastaisuuteen.

Seuran toiminta oli laajimmillaan poliittisesti vilkkaana aikana 1894–1918. Donner vei seuraa kohti yleiskielitieteellisiä kysymyksiä, länsieurooppalaisia yhteyksiä ja kielellisesti laajempaa alaa Aasiassa. Fonetikkaa harrastivat Pipping ja Äimä; Setälä toi nuorgrammaattisuutta, käynnisti sanakirjaprojekteja ja oli hyvin monella taholla aloitteellinen, esimerkiksi suomalais-ugrilaisten väestötietojen haalimisessa Venäjältä ja Castrénin patsasa-

siassa. Vuosisadan lopulla tehtiin suuria matkoja Keski-Aasiaan. Kunnianhimoisia osanottajia oli paljon, ja niinpä seurasi erimielisyyksiä rahasta ja kysymyksiä tutkimusmoraalista ja itsenäisyydestä. Tämä on kirjassa kiinnostavasti esillä.

Routavuosina tutkijoiden poliittisuus näkyi, sekä myös erot kannoissa, esimerkiksi jako perustuslaillisiin ja myöntyväisiin. On kiinnostavaa nähdä, että joskus kieli ja sen tutkijat ovat olleet kansakunnan kohtalon tekijöitä.

Ensimmäisen maailmansodan lopussa aatteellisuus näkyi verhoamattomana valkoisuutena kuten suursuomiajatuk-sina, monarkismina ja saksalaisten mihinousjoukkojen komentajan palkitsemisena. Kansalaissota oli suuri järkytys, mutta paluu rauhan töihin kävi kummallisen nopeasti. Tällaisesta murrosajan aatteellisesta hämmennyksestä olisi mielellään lukenut enemmänkin. Perusteellisuudessaan Salminen väläyttää myös erikoisia tapauksia: seuran piirissä mitattiin kalloja ulkomailla oletetun suomalaisten mongolisuuden torjumiseksi.

Maailemansotien väliselle ajalle Salminen antaa otsikon *Heimoseura*. Seura oli valkoinen muutamin perusvivahtein, oli kansallisuus- ja heimoaateetta, purismia ja ”muinaisuushakuisuutta”. Vire oli suomenmielinen ja talonpoikainen. Kaupunkien kapinoivalla roskaväellä ei ollut sijaa, ja ruotsiakkin syrjittiin (mikä osin oli joidenkin setälävastaisuutta). Salminen mainitsee nimeltä eri lailla valkoisia seuralaisia, mikä on harvinaisuudessaan mielenkiintoista. 1930-luvusta hän antaa seuralle puhtaat paperit: ”[t]oisalta seura ei silloinkaan antautunut heimouideologioiden tai äärioikeiston vietäväksi eikä lähtenyt itse ajamaan varsinaista heimopolitiikkaa” (s. 107) ja katsoo epäilyttävien fennistien toimineen naapuriseu-

roissa, kuten Ugrien kerhossa ja neuvostovastaisessa Prometheus-kerhossa.

Sodan ajan monia käänteitä ja hankaluuksia kuten myös ideologisia muutoksia Salminen esittelee tiiviisti. Talvisodan hengen jälkeen toiminta normalisoitui, mutta välirauhan aikana seura aktivoitui Neuvostoliiton suuntaan, jolloin muun muassa Lauri Posti ja SDP:n (myöh. SKDL) kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi (Sinervo) olivat perustamassa kulttuuriyhdistystä Suomi-Neuvostoliitto Seuran kilpailijaksi.

Jatkosodan aikana otettiin ulkojäseniä Saksasta, natsėjakin. Jotkut seuran jäsenet olivat saksalaismielisiä, mutta Salminen katsoo aika harvan olleen Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) edustaman suursuomalaisuuden kannalla, vaan siitä oli erkaannuttu jo Mäntsälän kapinan aikana 1932, ja yleensä seuran toiminta oli Salmisen mukaan maltillista. Seuran jäseniä oli sodan ajan ideologisissa töissä muun muassa Itä-Karjalassa ja sotasuurin ja propagandatyön palveluksessa, ja aineistoa kerättiin vangeilta ja vallautilta alueilta.

Salmisen kuvauksesta saa aineksia miettiä, sopisiko ideologinen ajopuuteoria kansallisiin tieteesiin, sillä aate tuntui kulkevan jonkin verran sotamenestyksen ja ideologisten suhdanteiden mukaan. Toisaalta tutkijat asennoituivat sotaan käytännöllisesti yrittäen vain pelastaa ja tutkia kaikkea, mihin käsiksi pääsivät.

Sodan jälkeen uusi realismi

Ajan 1945–1963 otsikkona on *Tieteellisen profiilin vakiintumiskausi*. Kuten Salminen referoi, seuran sihteeri Posti totesi rauhan tultua, että ”uusissa oloissa ei ollut mahdollista harrastaa samanlaista kansallisen kulttuurin ja tieteen käsit-

teen sisällön aatteellista pohdiskelua kuin maailmansotien välissä oli tehty. Niinpä ’kansallinen tiede’ kivettyikin vähitellen fraasiksi, jota käytettiin puhuttaessa suomalaisesta ja suomalais-ugrilaisesta kielten-, kulttuurin- ja historiantutkimuksesta mutta jonka merkitystä ja aatteellista taustaa oikeastaan kukaan ei enää ainakaan aktiivisesti muistanut” (s. 157).

Tieteellisyydessä olikin pitäydyttävä, sillä valvontakomissio uhkasi seuraa lakautuksella johtuen muun muassa heimoaatteellisuudesta ja liian likeisistä suhteista Neuvostoliitosta paenneisiin fenougristitutkijoihin. Vasemmistolla oli nyt valtaa, muttei kansallista perinnettä tai yhteyksiä seuraan eikä tieteenalaan, eikä se edelleenkään päässyt piireihin tai siitä ei ollut siihen. Tieteellinen vakiintuminen tarkoittanee diakronisen uralistii-kan vahvaa asemaa, vaikka Itä-Aasian tutkimus ja altaistiikka pysyivätkin mukana.

Aatteeton seura ei suinkaan ollut. Salmisen näkee ensi sijassa Paavo Ravilan seuran aatteellisuuden kantajaksi ja muotoilijaksi. Salmisen mukaan yliopiston rehtori ja seuran esimies (1955–1968) Ravila hahmotteli (1954) ”länsimaisen kulttuurin peruspilareiksi antiikin perinnön, kristinuskon ja kansallisuusaatteen” ja hyökkäsi voimakkaasti ”kommunistista, johdonmukaisen sentralisaation periaatteelle rakentuvaa imperialismia” vastaan. Edelleen Ravila katsoi, että ”kaikki todellinen kulttuuri on kansallista ja kansallisuusaate on ainoa voima, joka voi pelastaa pienet kansat” (s. 161). Tällaisesta lähtökohdasta ja ”usein varsin konservatiivisesti” hän hahmotteli myös SUS:n toiminnan. ”Ravila oli yksi harvoja, jotka todella yrittivät pohtia, mitä kansallisen kulttuurin ja tieteen käsite merkitsee ja missä määrin sillä on yhä aatteellista sisältöä.” (Mp.) Silti jää epäselväksi, mitä

Ravila pohti. Hänen vakaumuksestaan Salminen sanoo: ”voimakas vakaumus juuri läntisen suuntauksen ja vapaamielisyyden välttämättömyydestä Suomelle ja sen tieteelle” (s. 163).

Käytännöllis-poliittinen toiminta länteen olikin vilkasta. Kansainvälisiä vaihtosuhteita ja suhteita emigroituneisiin fenougristeihin elvytettiin, valittiin uusia ulkojäseniä, vähitellen alettiin matkustaa Yhdysvaltoihin ja unkarilaisia tuettiin kansannousun aikana. Itäänkin toiminta oli yritteliästä. Suhdanteiden mukaan koettiin toimia suomalais-neuvostoliittolaisissa yhteistoimintaelimissä, vaihtosuhteita sukukansojen tutkijoihin ja kirjastoihin vaalittiin vaihtelevasti. Suurena tavoitteena oli päästä sukukansojen pariin, mikä edistyi vaivalloisesti. Seura tarjosi esitelmämahdollisuuksia ja julkaisukanavan monelle Itä-Euroopan tutkijalle.

Tasapainoiltaessa ulkovirolaisten ja neuvostoviron välissä seuran toiminta oli joskus jopa valtakunnan ulkopoliittikkaa: kun Kekkonen 1964 kävi Tallinnassa ja Tartossa, suhteet Neuvosto-Viroon vahvistuivat ja ”virallisesti” heikentyivät ulkovirolaisiin, mutta seuran ja sen jäsenten suhteet säilyivät. Lennart Meri valittiin ulkojäseneksi; hän ei ollut tutkija, ja valinnan todellinen syy olikin poliittinen.

Puheenjohtaja Ravila toimi Akateмиassa ja yliopistossa rehtorina ja kanslerina. Hän oli Setälän kaltainen autoritaarinen ja tehokas realisti ja otti kantaa yhteiskuntaan. Salminen kuvaa seuran aktiiviset toimijat aatteellisesti ja poliittisesti suhteellisen yksituumaisiksi ja päämäärätietoisiksi pragmaatikoiksi aatteen tiedettä tekemään. Tämä herättää kiinnostavia jatkokysymyksiä, sillä toimijat olivat taustaltaan erilaisia ja jotkut kiistelivät keskenään: seurassa aktiivinen entinen AKS-lainen Vilkuna oli tuohon aikaan

melko myöntäväinen, ja Postilla ja Ravilalla oli aivan erilaiset suhteet Kekkoeseen.

Valtion epäkansalliset aatteet

Ajan 1965–1990 Salminen on erottanut omaksi luvukseen *Vapaa vai valtion ohjaama seura*. Hän näkee valtion otteen tieteeseen kovana: valtiovalta pyrki ohjailemaan seuroja, tieteelliset nimitykset politisoituivat ja Kekkonen varjokin hieman häilyi seuran yllä. Tätä vastustivat muun muassa Ravila ja Rapola sekä Tuomo Tuomi, jotka olivat myös organisoimassa kansallisille tieteille yhteistä Kansallisten kielten ja kulttuurien tutkimuksen keskusliittoa, jonka nimessä ”erityisesti sana *kansallinen* herätti väittelyä. Se osoittaa, että kaikkien tieteenalojen piirissä käsite ei ollut pelkkä tyhjä sana vaan sille todella annettiin jokin merkitys” (s. 180). Tässä olisi sopinut sanoa, mikä tuo merkitys kullekin oli.

Edelleen Salmisen mukaan ”Suomalaisen humanistisen tieteen pohjimmaiseksi velvollisuudeksi SUS hahmoteli eräänlaisen maanpuolustustehtävän” (s. 181), sillä [SUS:n Valtion humanistiselle toimikunnalle antaman lausunnon mukaan (Salminen mp.)] ”Suomen kieli ja kulttuuri ovat voimakkaiden kieli- ja kulttuurivaikutteiden alaisena. Massakulttuurin leviämistä voidaan torjua entistä määrätietoisemmin kehittämällä sellaista aitokansallista kulttuuripääomaa, jota esimerkiksi Kaustisen kansanmusiikkijuhlat ja Helsingissä Seurasaaressa kansantaiteen ja kansanomaisen juhlaperinteen esittäminen edustavat”.

Näin seuran piirissä reagoitiin urbanisoituvaan ja modernisoituvaan maailmaan. Rahoittajiin kuitenkin vedottiin entiseen tapaan, sillä ”Vaikka sotaa edeltävän ajan arvot oli 1970-luvun Suo-

nessa kyseenalaistettu, voimakas kansalliseen tehtävään vetoaminen 1930-luvun hengessä oli edelleen se naru josta oli vedettävä, jos mieli saada rahahanasta edes muutaman pisanan”. (S. 181–182.)

Nähdäkseni Salminen näkee seuran aatteen entisenlaiseksi ja katsoo, että valtiollan eri tahot haastoivat sen ulkopuolelta, toisesta aatemaailmasta. Tuota ulkopuolista aatemaailmaa Salminen ei täsmennä, mutta ajan elänyt lukija tietää silloin olleen Salmisen hahmottelemalle seuran aatemaailmalle vastakkaista aatteellisuutta, muun muassa kulttuuriradikalismia (underground, teatterin uudistuminen, laululiike yms.), opiskelijoiden liikehdintää, seksin ja keskioluen vapautumista, kannanottoja Vietnamin sotaan ja suhtautumista Tšekkoslovakian miehitykseen. Teoksen aiheena on tieteen aatteellisuus, joten tuonkin ajan aatteita ja aatteellisia rintamalinjoja olisi pitänyt avata enemmän, kun tilanne kuitenkin latautuneena esitetään ja tuo aika aatteellisesti myrskyisäksi tiedetään. Kysymys oli paljon laajemmasta kulttuurisesta murroksesta, kuin Salminen antaa ymmärtää.

Ulkopoliittisesti seuran linja ja olosuhteet olivat ennallaan. Salmisen mukaan (s. 189–191) ”SUS:n suuri tieteellinen ja kasvavassa määrin poliittinen ongelma oli edelleen Neuvostoliitto”, jonka yhteistyöhalukkuus oli vain sanahelinää. Aatteellisuus oli edelleen tasapainoilua, diplomatiata ja epäsuoraa tukea suomalais-ugrilaisille kielille ja niiden puhujille.

Kansainvälinen kielentutkimus kehittyi ja laajeni viime vuosisadan loppupuolella nopeasti. Siitä seurasi monenlaista tyytymättömyyttä myös kotimaiseen kielentutkimukseen. Muuttuva kielitiede ahdisti seuraa, ja seuran diakronisuus koettiin tieteellisesti konservatiiviseksi. Tämän Salminen toteaa hyvin lyhyesti (s.

187). Hän sijoittaa tuon tyytymättömyyden 1990-luvulle (s. 203–204), liian myöhäiseksi. 1960–1980-lukujen kielitieteelliset kiistelyt nähdäkseni heijastelivat laajemminkin kielentutkimuksen aatteita ja sosiaalisia rakenteita, esimerkiksi sosiolingvistiikan etsiessä suuntaansa.

Luku *Muuttunut maailma* kertoo seuran vaiheista Neuvostoliiton jälkeen avautuneessa tilanteessa. Silloin sukukansojen pariin pääsi, ja niiden kulttuureilla oli tilaa hengittää. Salmisen mukaan seura kuitenkin oli passiivinen, mikä näkyi muutamien nuorehkojen tutkijoiden tyytymättömyytenä. Arjen hankaluudet kotimaassa olivat tutuntyyppisiä: talouslama, tulosohjaus, Tieteellisen seurain valtuuskunnan (TSV) organisoimispyrkimykset sekä kiistat seuran alasta, esimerkiksi kuuluiko Itä-Aasian tutkimus mukaan.

Arvio

Salmisen teos on huolella tehty ja taitoltaan ja kuvitukseltaan kaunis. Lähteitä on käytetty vakuuttavasti, ja lopussa liitteinä on vakuudeksi tilastotietoja muun muassa kunniajäsenistä, ulkojäsenistä ja pidetyistä esitelmistä. Esitys on sujuvaa ja kieli luontevaa. Vain siellä täällä jotkin kappaleet ovat sisällöltään hieman sekalaisia ja jotkin asiat tulevat esitetyiksi hieman oudossa yhteydessä.

Kirjan jako lukuihin ja niiden nimeäminen – samalla ajan sisällöllinen periodisointi – ei ainakaan aivan suoraan näytä kaikin puolin perustellulta. Miksi esimerkiksi ajan 1945–1963 otsikkona on *Tieteellisen profiilin vakiintumiskausi*, kun teos ei osoita tuon ajan tieteestä mitään erityistä vakiintuneisuutta? Seuraava kausi on *Vapaa vai valtion ohjaama seura*. Kuten edellä totesin, olisi ollut syytä sanoa, mistä kaikesta lopulta oli kysymys, jos

valtion ohjauksen vastustaminen oli ajan keskeisintä aatteellisuutta.

Salmisen teoksessa kansallisuuden eri aikojen kasvot näkyvät erinomaisesti. Kokonaiskuvaa olisi voinut koota enemmänkin, sillä monesti hän vihjaa tai edellyttää, että tieteellä on melko tiedostettu Aate. Lopussa hän sanoo (s. 206): ”Suomalais-ugrilaisuus oli 1800-luvun tiedemiehille aate, osa omaksi koetun kansallisuuden rakentamista. Vaikka suomalaisuutta nykyisessä, tiedostetussa mielessä ei ollut vielä olemassa, tutkijat kokivat etsivänsä jotain todella olemassa olevaa ja ollutta”.

Alkuaikojen aate siis oli vahva ja elähdyttävä, mutta nykyistä tiedostamattomampi tai analysoimattomampi. Vaikka kirjan painopiste on ajassa ennen 1960-lukua, silti olisi kaaren voinut piirtää loppuun asti ja miettiä, mikä tuo aate nykyisessä tiedostetummassakin mielessä on ja miten se seuraa kantaa. Teoksesta näkyy, että yleensä aate on ollut kansallinen, historiallinen ja kohottava idealis-

tinen kansallisuus- tai heimoaate, joka on poliittisesti funktionaalisessa vuoropuhelussa reaalimaailman kanssa. Yksi aikojen saatossa kelluvan aatteen yhteinen nimittäjä on Salmiselle kansallinen, kielellinen ja kulttuurinen riippumattomuus, ja nähdäkseni ilmenee, että se on lähinnä tarkoittanut riippumattomuutta Venäjältä tai Neuvostoliitosta. Näin ollen aate on ollut geopolitiikan ehdoilla toteutuvaa ja hyvin usein jonkinlaisen venäläiskonstituentin sisältävää.

Hyvin tehty teos on suuri harppaus tieteenalan historiallisessa ja aatteellisessa itseymmärryksessä. Olikin jo aika kirjoittaa tuo kirja, sillä fennougristien ja varsinkin fennistien yhteiskuntasuhteista on kirjoitettu varsin vähän. Teoksen luettua tuntuu, että ehkäpä nykyajankin tutkimuksella on aatteita, joita voisi tehdä näkyväksi.

TAPANI KELOMÄKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kuvia Suomen suvun menneisyydestä

Satu Tanner: *Salaperäinen Suomen suku. Tutkimuslaitos Suomen suvun historiikki.* Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuslaitos 2007. Verkkojulkaisu. <http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk3/>. ISBN: 978-52-5446-31-9.

Salaperäinen Suomen suku on historiikki tutkimuslaitos Suomen suvun alkuvaiheista, varsinkin sen värikkäästä perustamisesta. Laitos oli E. N. Setälän hanke,

suurisuuntainen ulkomaisten esikuvien mukainen kansallinen tutkimuslaitos, jonka toiminta alkoi 1930 ja joka yhdistettiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen 1976. Laitoksessa oli määrä kerätä, tallentaa ja tutkia aineistoa uralilaisista kielistä ja monenlaisesta kansanperinteestä.

Historiikin kirjoittaja Satu Tanner on Tutkimuslaitos Suomen suvun ja Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen vete-